

השווקים של תל-אביב בשנות ה-20 וה-30 של המאה העשרים: מאחורי הקלעים

על סמך מסמכים מארכיון העיר תל-אביב חושפת דבורה ברנשטיין כמה מן הקשיים והמצוקות של תושבי העיר היהודים שביקשו להתפרנס, ולו בדוחק, ממכירת מוצרי מזון וסדקית בדוכני השווקים. המכתבים שנשלחו אל רשויות העירייה משקפים את היחסים המורכבים עם הרוכלים הערבים, את ההבדלים בציפיות ובהתנהלות בין גברים לנשים, את ההתמודדות עם נוכלים ועם התקנות של הרשויות, וגם, בדרך אגב – את השפה העברית שיצאה תחת עטם של המהגרים החדשים לארץ ישראל.

שחיפשו דרכים להגיע אל המציאות ההיסטורית של שכבות רחוקות מן המרכז, ובהן איכרים ופועלים, נשים ועבדים, מצאו גם להם עקבות בארכיונים של המוסדות השליטים. כך לדוגמה בפרוטוקולים של בתי-משפט למיניהם, בדברי נאשמים, קורבנות ועדים, גם אם לא בהכרח בפסקי הדין; כך בדו"חות של אוכפי מדיניות ביחס לנשלטים, דו"חות המחייבים קריאה זהירה כדי לחלץ מדברי הכותבים גם תיאורים קונקרטיים בנוגע למציאות החיים של בני השכבות הנשלטות; וכך בבקשות ובעצומות ששלחו אנשים שונים בטענה, מחאה ודרישה אל קובעי המדיניות ומבצעה – טקסטים שבהם יש להבחין בין מצבם של הכותבים לבין תבנית הכתיבה הנראית להם מתאימה לקידום ענייניהם. יש לקרוא את מסמכי הארכיון בין השורות, לבחון את תוכן המסמכים אך גם את אופן כתיבתם, את התבניות החוזרות ונשנות בהם, את קריאת התיגר של הנשלטים על מקבלי ההחלטות, גם אם קריאה זו מובלעת במילות כבוד או תחינה (דוגמאות למחקרים שדנים בשכבות האילמות ובאופן שבו אפשר לחלץ את קולן מן הארכיונים, ראו ברשימה לקריאה נוספת).

המכתבים שנשלחו לעיריית תל-אביב בידי תושבים שביקשו מקום בשוק קיים או בשוק מתוכנן, ושטחו בפני ראשי העיר את מצוקותיהם גם אחרי שזכו במקום המבוקש, דורשים אף הם קריאה זהירה (למקור הארכיוני של מכתבים אלה, ראו הרשימה לקריאה נוספת). בקריאה זו ביקשתי לנתח את המכתבים בשתי רמות: האחת, תוכן המכתבים – מה היו הקשיים שבפניהם ניצבו הכותבים לפני שקיבלו דוכן בשוק ואחרי שקיבלו את מבוקשם, ומה אפשר ללמוד מהם על מציאות החיים בשוק; והאחרת – מהי תבנית הכתיבה במכתבי הבקשה לדוכנים בשוק, שמרמזת

קולותיהם של הנזקקים

סיור בשוק או דיון בו פותח על-פירוב במראות, בסחורות, באווירה – השונה כל-כך מבכל מקום ממכר אחר – בטעמים ובריחות, בצבעים ובצלילים. ואילו בסיור שלפנינו נלך אל מאחורי הקלעים, אל האנשים המוכרים בשוק – תגרנים, רוכלים, בעלי "מקומות" או "שולחנות", שמסכנותם היא שהביאה אותם לסחור בשוק, ולא דווקא יכולת להכריז בקול גדול על מרכולתם או מומחיות במסחר במוצר זה או אחר.

לא קל לחוקרים להתוודע אל התנסותם של אנשים מן השורה, ובייחוד של אנשים שנפלו בצדי הדרך הראשית, המקובלת, הנורמטיבית. לא מעט נכתב בעשורים האחרונים על ההיסטוריה שלא סופרה עד כה, על חייהם של השותקים, ועוד יותר – של השותקות, המושתקים והמושתקות. באותו דיון היסטוריוגרפי ביקורתי נדונו אף הארכיונים: אילו מסמכים ותעודות נשמרו בהם, ומה נעלם מהם או נאלם בהם. הארכיונים משמרים, ברוב המכריע של המקרים, מוסדות חברתיים ופוליטיים, שבהם פעילה עילית חברתית או שכבת מנהיגות גבוהה ומנהיגות ביניים, המנציחות את דבריהן, משאביהן והחלטותיהן. הווה אומר, הארכיונים מרכזים מסמכים הבונים את הסיפור שהמוסדות מספרים על עצמם. עם זאת מחקרים רבים מעידים, כי חוקרים

פרופסור דבורה ברנשטיין לימדה בחוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת חיפה. מאמרה "תל-אביב: עיר של מהגרים" התפרסם בגיליון 106 של **זמנים** (אביב 2009).

וא"ל: bernstein.deborahs@gmail.com

השוק בפינת הרחובות הכרמל ואלנבי, 1923-1925

מוכר צנוניות, שוק הכרמל, 1949

בעלי הדוכנים בשוק שעמד להיסגר קיבלו עדיפות בשוק המתוכנן, אך רק אם הפקידו 25 לא"י (לירה ארצישראלית; הייתה שווה אז בערכה ללירה שטרלינג), סכום נכבד לרבים מהם. לאחר שפקע מועד ההרשמה של בעלי הדוכנים התפרסמה ההודעה הבאה –

הודעה

היות וביום 20/6/26 הודענו לכל או"א [אחד ואחד] מחוכרי המקומות בשוק "הכרם" (רחוב אלנבי פנות נחלת בנימין והכרמל), כי מבטלים אנו את השוק הנ"ל ועל כל אחד להתקשר בדבר קבלת מקום בשוק החדש (בין הרחובות כרמל ובצלאל) עד ליום ה 26/6/26. והיות וביום ה 30/6/26 נתנה לנ"ל ארכא לחתום על הסכם שכירות המקומות בשוק החדש ולסדר את התשלום בקשר עם זה, עד ליום 6/7/26. והיות, שלמרות שתי ההודעות הנ"ל, חלק מחוכרי המקומות בשוק "הכרם" עדיין לא חתם על החוזים וע"י כך ותר על זכות הקדימה לקבל מקומות בשוק החדש, לכן מודיעים אנו בזה לקהל המעוניין כי החל מיום החמישי, 15/7/26 תחלק מחלקת הרשיונות של העיריה את הרשיונות שנשארו בשוק החדש למועמדים שהגישו בקשות לקבל מקומות בשוק הנ"ל.

עיריית תל-אביב

על הציפיות החברתיות של כותבי הפניות. בשווקים באשר הם יש תמיד תערובת של סחורות ושל מוכרים, והרכב מגדרי מסוים; לשווקים בתל-אביב בשנות ה-20 וה-30 הייתה תערובת מיוחדת להם והרכב מגדרי אופייני להם. בשווקים של דרום תל-אביב התערבבו מוכרים יהודים וערבים אלה באלה, לעתים באופן פורמלי ובדרך-כלל באופן לא-פורמלי. תערובת זו, שעמדה בניגוד בולט למגמת ההפרדה של תל-אביב בהינתקות מיפן, הייתה נושא למחלוקת עזה בין המוכרים היהודים לבין עצמם, ובין מקצתם של המוכרים היהודים לבין העירייה. כמו כן, כפי שהאירה נטלי זימון דייוויס (Zemon Davis) בספרה **בְּדִיּוֹן בארכיונים (Fiction in the Archives)**, ראו ברשימה לקריאה נוספת), בפניות של אנשים אל מוסדות השלטון והחוק קיימות תדיר תבנית גברית ותבנית נשית – תבניות כאלה מופיעות גם במכתבים של מבקשי דוכנים בשווקים שפנו לעיריית תל-אביב. על קשיי היומיום והמצוקות בשנים אלה, בעיקר בקרב נשים, עמדתי במחקרי (ראו ברשימה לקריאה נוספת). ההבדלים במכתבים, כפי שנראה, מדגישים את הציפיות החברתיות השונות שהיו מגברים ומנשים בתקופת צמיחתה של הלאומיות היהודית, ואולי גם את ההבדלים בציפיותיהם מעצמם. נושאים אלה נבחנים להלן כחלק ממסע היכרות עם מציאות החיים בשווקים, וזאת באמצעות מכתבים שנשלחו לעיריית תל-אביב, לראש העיר ולסגנו ואל מחלקת הרשיונות.

על השוק

רבים, גברים ונשים, פנו בבקשה לדוכן. שוק העבודה בתל-אביב היה מצומצם ולא מעט מתושביה התקשו להשתלב בו, בייחוד בעבודות שדרשו מאמץ פיסי ניכר. קשה היה לקבל סיוע ממוסדות היישוב, שהיו במידה רבה חסרי סמכויות וחסרי משאבים. הדוכן – דוכן לירקות או לדברי חלב, ללחם ולרקיקים או לדגים, עופות או בשר, ולעתים גם דוכן למוצרי סדקית (גלנטריה, בלשון הימים ההם) – הצטייר כמגלם הבטחה לקיום ולו בדוחק, בעבודה מאומצת אבל בכבוד, בלי ליפול למעמסה על הציבור. הפניות של מבקשי הדוכנים היו במקרים רבים נואשות, אך לפני שנדון בהן נפנה להכיר את טיבו של השוק בתל-אביב, בעיקר בדרומה של העיר, לא הרחק מהגבול המוניציפלי עם יפו.

שווקים, כידוע לאוהביהם, הם עולם ומלואו. השווקים בתל-אביב התקיימו בשטח נתון, שהשתרע במתחם שנקבע בידי המתכננים, הוגדר ככזה על-ידי בעלי הקרקע ואושר על-ידי העירייה. עם זאת השווקים, אז כבתקופות אחרות, התפשטו מעבר לתחומם המוגדר, חדרו לסמטאות סמוכות, ומשכו מעגלים נוספים של מתפרנסים, שקיוו להפיק רווחים משולי השוק ולחדור לסדקיו. בשוק התקיימו השלמה וסיוע הדדיים, כפי שמעידים הוועדים שקמו חדשות לבקרים והמכתבים שעליהם חתמו עשרות בעלי דוכנים בפניותיהם

בשנת 1921 הייתה תל-אביב לרשות עירונית אוטונומית מיפו וגבולותיה סומנו במפה, אף כי הגבולות האלה לא תמיד היו ברורים בשטח ולא היו סגורים ומתוחמים. פרנסיה של תל-אביב שאפו לעצבה כעיר מודרנית, מתוכננת, שבה יבטיחו תקנות עירוניות אורח חיים בריא ומוסדר כראוי לחברה חדשה המביאה את אירופה למזרח. בין יתר השירותים המתוכננים שעל רשות עירונית להבטיח לתושביה, תופסת אספקת מזון מקום ראשון במעלה. שהרי אם הרשות העירונית לא תבטיח אפשרות לרכישת מזון, ידאגו לכך התושבים עצמם, ואז לאו דווקא במתכונת התואמת את שאיפותיהם של מעצבי העיר. ואמנם כך קרה: לאחר שצמחו ללא תכנון שווקים בשכונות היהודיות שיצאו מתחום יפו, החלה העירייה בשנות ה-20 לקבוע שווקים חדשים. כך הוקם בשנת 1924 "שוק מרכז מסחרי" (לימים "שוק הכרמל"), שהשתלב ב"שוק הכרם" שקדם לו; כך הוקם "שוק בצלאל" בשנת 1926; וכך הוקם, בסוף שנות ה-30, "שוק העלייה" ותוכנן "שוק באזל" בצפון העיר.

ב-11 ביולי 1926 פנתה עיריית תל-אביב לציבור והודיעה שהוחלט לסגור את "שוק הכרם" ולהעבירו למרחק-מה – לצדו המזרחי של רחוב אלנבי, לפארק בדוני ברחוב בצלאל.

לעירייה. אך לא פחות מכך אם לא יותר, בשוק התקיימה תחרות – בין בעלי הדוכנים ברישיון לבין עצמם, ובין בעלי הדוכנים משלמי המסים לבין הרוכלים שהצטופפו סביבם ללא רישיון, בלי לשלם מסים ובלי לקיים את תקנות הסניטציה או לציית לפיקוח.

כך כתבו בצוותא מוכרי הירקות ב"שוק מרכז מסחרי" ו"מרכז בעלי המלאכה", בשנת 1925,

כל החובות ותשלום בעד השלחנות, שמירת החקים הסניטרים, למכר רק תוצרת עברית. ושם הפקרות, הכל שרוי, הכל מחול להם, פטורים מתשלום המקום, החקים הסניטרים אינם חלים עליהם, מוכרים תוצרת ערבית כי מפקחי האיגוד [איגוד תוצרת הארץ] יראים מפניהם כי בעלי אגרופים הם ויכולים לשבר את עצמותיהם [...]

המכתבים הופנו לעיריית תל-אביב, היוזמת והמתכנתת, אך השווקים עצמם היו מרחב מעורב של יהודים וערבים, שלא היה עוד כמותו במרחבי תל-אביב. מכתבים רבים שהופנו לעירייה דנו בנוכחות של ערבים כרוכלים, בעלי דוכנים וסיטונאים בשוקי דרום תל-אביב. היו שדרשו לאפשר לסוחרים ולתגרנים ערבים למכור בשוק ואף לעודד את השתתפותם והיו שמחו נגד התחרות, ההטרדה והצפיפות.

מאת אנחנו בעלי המקומות
בשוק הכרמל רחוב בצלאל

בקשה

בעת שנתיסדה [כך] השוק החדש הנ"ל ישבנו כלנו בידים ריקים בלא פדיון כלל וכל הקונים הלכו ליקח למקומות אחרים אצל ערבים. באמרם שאצל ערבים קונים הכל בזול. אך אחרי כן שעברו אצלינו לשוק הנ"ל ג"כ סוחרים ערבים הוטב הפדיון בכל השוק בכל מיני סחורות לכלנו החתומים מטה סוחרים העופות והדגים והאטליזים ומוכרי הלחם כלנו שבעי רצון מזה שבשביל שבאו סוחרים ערבים נתרבה המסחר והפדיון רק הבעלי המקומות של ירקות לא יחפצו בזה ממה שנמצא בהשוק גם מוכרי ערבים וברצונם רק לגרש אותם בשביל שערבים מוכרים בזול והם רוצים למכור את סחורותיהם במחיר גבוה. אבל יודעים אנו בבירור שאם באופן שמגרשים את ה[ערבים] מהשוק אזי נבטל כל המסחר כי העיר נמצא במצב שפל והכל רוצים לקנות בזול ויסורו למקומות שנמצאים שם מוכרי ערבים ובשביל זה יקנו שמה כל מיני סחורות.

לכן מבקשים אנחנו כל החתומים מטה מכ' עירייה שלא לגרש את מוכרי ערבים מהשוק וסוף סוף גם בעלי הירקות במשך הזמן ישארו בחוסר פרנסה ח"ו באם יגרשו לערבים ובתקוה שבודאי כב' ימלאו את בקשתנו.

15-6-27

מפני מה שנתרבו המובילים על חמוריהם למכור ירקות בכל הרחובות, מבית לבית, ובחנויות מכולת נמכרות ירקות למרבה מאד, וגם סביב שוק מרכז מסחרי נפתחו הרבה חנויות ערביים הפתוחות מבקר עד שעה מאוחרת בלילה, נסתם מקור הפרנסה מבעלי המקומות לירקות שבשוקים מרכז מסחרי ומרכז בעלי המלאכה. ביחוד ירד פלאים המסחר בשוק מרכז מסחרי, הנמצא במקום בלתי מיושב כל כך, והקונים אינם מוכרחים ללכת אל השוק כי מובילי ירקות על חמוריהם מביאים לתוך בתיהם וגם מוצאים ירקות בכל חנויות מכלת. במצב כזה, עוד חדש או חדשים יוכרחו השוקים להסגר [...]

לקראת סוף שנות ה-30 התחרות אף גברה וחדרה לתוך השווקים עצמם. בשנת 1938, בתקופה של משבר כלכלי עמוק, שלחה "אגודת הרוכלים האינולידים [הנכים] בתל-אביב" מכתב לעירייה ובו שטחה את קשיי חבריה:

- 1) ההתרבות – מיום ליום – של הרוכלים מחוסרי הרשיונות העובדים בלי פיקוח;
- 2) התעסקות הילדים ברוכלות אי-חוקית, מפאת הגיל הצעיר וחוסר הרשיונות;
- 3) הצטופפות הרוכלים מחוסרי הרשיונות באמצע הכביש, מה שמסכן בלי שום ספק את שלום העוברים והשבים.
- 4) החיכוכים ההדדיים שבין הרוכלים בעלי הרשיונות וחוסרי הרשיונות המגיעים לעתים קרובות לתגרות ידיים, ואם לא למעלה מזה [...]

ובשנת 1939 כתבו מוכרי הירקות והפירות לעירייה מכתב חריף ונוקב עוד הרבה יותר:

זה שנים אחדות שאנחנו יורדים מטה מטה [...]. והציפה [העירייה] את השוק בעגלות, לכל מי שדורש נותנת רשיון למכור פירות וירקות במרכז [שוק מרכז מסחרי] ונוסף על זה עומדים אנשים בלי רשיון, כל ילד וילדה מעמיד [כך] ארגז ומוכר ירקות. עלינו מטילים את

ההבדלים במכתבים נבעו הן מסוג הסחורה שמכרו הכותבים, הן מהמצב הכלכלי באותה עת והן מהמתח הכללי בין יהודים לערבים. במחצית השנייה של שנות ה-20, כאשר המוכרים החלו להתמודד עם המעבר משווקים שכונתיים ביוזמה עצמית לשווקים מתוכננים על-ידי

משפחה שאמורים להגיע מחו"ל, חוסר היכולת למצוא מקור פרנסה מתאים אחר, ולעתים גם הדגשת הרצון שלא ליפול למעמסה על הציבור.

כך לדוגמה כתבה שפרה פלוספדר בשנת 1931 אל ישראל רוקח, סגן ראש עיריית תל-אביב:

אדון נכבד

היות ובעלי ע"ה נפטר לפני חדשים ונשארתי אלמנה עניה עם שלשה ילדים מחוסרים כל אמצעים לקיום לכן הנני מפנה את תשומת לב אדוני בתקוה כי יעזר לי במצבי הנוכחי.

נדע לי כי בשוק של מרכז מסחרי עומד להפנות מקום מספר 86 שבו מוכרים גלנטרי ורצוני לרכוש אותו. לכן אני מקוה שאדוני יעזור לי ברכישת המקום הזה אשר על ידו אוכל להתפרנס ולפרנס את בני. בעל המקום דורש סך שלושים לא"י בעד עזיבת המקום ולי אין שום אפשרות לשלם את הסכום הזה, לכן פניתי לעזרתו בתקוה כי אדוני יעזר לי.

הנני מחכה לתשובתו העזרתית

כמה שנים מאוחר יותר, בשנת 1937, כתב יצחק חורגין גם הוא אל ישראל רוקח, שהיה כבר ראש העירייה:

יצחק חורגין שו"ב [שוחט ובודק]

תל-אביב רח' מגדל מס. 6 בע"ה תל-אביב ד מנחם אב תרצ"ז

לכבוד ראש עיריית ת"א מר ישראל רוקח היר'!

א.מ.ג.

היות ואני בארץ זה כשלוש עשרה שנה ורבות עשיתי למען העם והארץ והעיר ועבדתי כל מיני עבודות פרך כדי שאוכל להחזיק מעמד ואיני יכול יותר לפרק את גופי שנפרכה כבר מזמן והיות ואני הייתי המיסד של בית השחיטה בשוק שלוש [...] והמצב היה קשה בימים ההם ולא יכלתי להביא את משפחתי הנמצאת ברוסיה הסוביטית והכרחתי לפי הזמנה לנסוע באופן זמני לאוסטרלי בתור רב ושוחט. לפני נסיעתי התניתי תנאי מפרש עם השו"בים שנשארו לשחוט בשוק שלוש כי עליהם להחזיר לי את מקום השחיטה כשאחזר וזה שנתים שחזרתי והיה פס"ד והרבנות הראשית בת"א לתת לי את המקום ולא נתנו לי [...]

ובהיות ואני מטפל כבר מזמן בהבאת משפחתי מרוסיה הסוביטית וכבר קבלתי דרישה עבורם והם עומדים לבא בקרוב לכאן, ובלעדי כן אני ומשפחתי

העירייה, ביטאו מכתביהם את המתחים והסתירות. כך בשנת 1929 כתבו מוכרי הירקות והפירות בשוק המתוכנן של העירייה, כי במרחק צעדים אחדים מהם צץ שוק חדש, "באופן לא רשמי", ומאכלס אותו "אספסוף של ערבים בדווים [ש]התפשטו שם בסמרטוטים שלהם ופתחו על דעת עצמם שוק חדש". ואכן אותם מוכרי ירקות ופירות, שכבר הביעו קודם התנגדות לנוכחות של רוכלים ערבים, סיימו את מכתבם כדלקמן:

מבקשים אנו את העיריה שתשים לב לשאלתנו ותאחז באמצעים חקיים לבטל את השוק החדש. ואם לא, נהיה מוכרחים לחדל לשלם בעד המקומות שלנו לא מפני שאין אנו רוצים אלא מפני שאין אנו יכולים כי אין פדיון. הפירות והירקות נרקבים ומיום ליום יורדים אנו מטה מטה.

כמה שנים קודם, בשנת 1924, הציגו מוכרי העופות ב"שוק הכרם" (שהשתלב באותם ימים עם "שוק הכרמל" החדש) בעיה אחרת המעידה על מתח מיוחד בין מוכרי עופות ערבים ליהודים ועל המשתמע מהמעבר משוק לא-רשמי לרשמי. ממכתבם של מוכרי העופות היהודים אנו למדים כי ב"שוק הכרם", בשנת 1922, הם היו רוכשים את סחורתם באופן ישיר מסיטונאים או ממגדלים ערבים. בתגובה התארגנה "כתה של ערבים, שלא ימכרו עופות ליהודים מוכרי עופות בשוק הנ"ל ["הכרם"] כדי שנהיה מוכרחים לקנות עופות מידי הכתה המאורגנת, ז"א [זאת אומרת] מיד שניה". המוכרים היהודים התארגנו אף הם, והצליחו לדחות את פגיעתה של "הכתה". אך תוך זמן לא רב, מתברר ממכתבם, עם הקמת "שוק הכרמל" הרשמי, קיבלו גם ערבים, ובהם חברי "הכתה", רשיונות מעיריית תל-אביב. "הם מתחרים אתנו ויורדים עד חיינו. הם אינם נותנים לנו למכור אפילו עוף אחת, מוזילים את המקח", ומשפיעים על ספקי העופות להעלות את מחיריהם לסוחרים היהודים. על המכתב, שבו מבקשים הכותבים מהעירייה לשלול את רשיונו של הממונה על "הכתה המאורגנת", חתומים 13 איש ואישה.

אל המקום בשוק

ולעולם זה המלא תערובות – סחורות שונות, גברים ונשים, מבוגרים וילדים, ערבים ויהודים, בעלי דוכנים ולצדם רוכלים ובעלי עגלות – פנו רבים שנואשו ממצייאת פרנסה בתל-אביב ובסביבתה, ואת הסיבות לייאושם הם פרשו במכתביהם לרשות. במכתבים אלה, בשנות ה-20 וגם בשנים מאוחרות יותר, חוזרות ועולות בעיות מסוימות, אצל נשים וגברים גם יחד: המצוקה הקשה, האחריות על בני משפחה ובייחוד על ילדים קטנים, ולעתים על הורים או על בני

בשנת 1939 כתבה מיכלה ליפשיץ לעיריית תל-אביב, למחלקת הרישיונות. גם היא שמעה על דוכן שעמד להתפנות וביקשה עזרה –

אני המבקשת מכס תשומת לב מיוחדת הנני אשה שבורה ורצוצה בגיל של 50 שנה בערך שנמצאת כאן בארץ קרוב לחמש עשרה (15) שנה, הבאתי אתי הון של 2,000 לא"י את כל זה הפסדנו ועד הזמן האחרון הייתי יחד עם בעלי מתפרנסים בקשי, וכעת אחרי שבעלי כבר יותר משנה עזב אותי ונסע לחוץ-לארץ, ואני נשארת כאן עם שני ילדים, אחד חולה (חרש ועור קצת) ואינו מסוגל לעבודה, והילד השני עוד צעיר ולומד בבית, אבקשכם להכנס למצבי המיוחד ולתת לי את האפשרות להעביר על שמי מקום בשוק שאחד בשם רובין מוכן למסר לי את שלחנו בשוק.

אני מקוה שאחרי שמכירי וקרובי מוכנים להמציא לי את הכסף הדרוש בכדי לתת לי את האפשרות להתפרנס ולהרוויח את לחמי וילידי בעבודה ובכבוד, שגם אתם תעזרו לי ותעבירו על שמי את המקום בשוק.
[...]

אני מבקשת אותכם בכל לשון של בקשה שלא תדחו חס-וחלילה את בקשתי זו, שזו היא הדרך האחרונה שלי, לפני יאוש גמור, מפני שאני אשה גלמודה ומחוסרת לחם.

ואילו מר פנחס הלמן, שאף הוא נמצא בארץ אותו מספר שנים בקירוב ומצא עצמו שנים ספורות קודם, בשנת 1933, כמעט בלי הכנסה, וחייב לפרנס את משפחתו, ערך את בקשתו בסדר אחר ובהדגשים אחרים.

לכב' הנהלת עיריית תל-אביב

מאת הלמן פנחס

גר בשכונת נוה שלום ר אליעזר 2

הנידון: בקשת זכות לשלחן בשוק ממס [מרכז מסחרי]

בקשה

א.נ.מ.

זה ארבע עשרה שנה שאני בארץ. עד מלפני 4 שנים עבדתי במקצועי מקצוע הדפוס בארץ, עבדתי בבתי דפוס שונים והרוחתי את הכנסתי.

לפני ארבע שנים אסרו עלי הרופאים לעבד יותר במקצוע שלי מחמת הרעלת פחם בקיבה. הפסקתי את העבודה ומאז אני מסתובב בלי עבודה מסוימת ומתמדת. בזמן האחרון התמחיתי במקצוע הדגים החיים והייתי מוביל מכאן דגים למכירה במושבות יהודה

נמצאים במצב קשה בערם ובחסר כל בה בשעה שאחרים נטלים את שלי בלא דין ובלא דין. וראוים לנו לקבל את מקור מיחינתנו בכבוד ולא בבזיון בלא כל עכוב. ע"כ אבקש מכבודו לרחם עלי ועל משפחתי ולסדר לי ראיון אתו ולשמוע לטענותי והנני מקוה כי בעתיד אוכל רבות לעשות למען העם הארץ והעיר.

והנני מאדה לכבודו מקרב לב למפרע שימלא את בקשתי זאת

בכל הכבוד יצחק חורגין שו"ב

שני המכתבים לעיל נועדו להשגת אותה מטרה, והיו אף ממוענים אל אותו אדם, אך יש הבדלים ברורים בתבנית שלפיה ארגנו השניים את מכתביהם, ואני רואה בהם הבדלים מגדריים. שני הכותבים מדגישים את חוסר האונים ואת ההכרח לגייס את עזרת הרשות והעומד בראשה. עם זאת, מצבו הנוכחי של כל אחד מהכותבים נובע מהקשר רחב אחר ומוצג בהדגשות שונות. שפרה פלוספדר פותחת את מכתבה באובדן המפרנס; היא התאלמנה עם מותו של בעלה ונשארה לבדה לפרנס את שלושת ילדיה. היא לא ציינה ניסיון תעסוקתי או יכולת התפרנסות קודמת. ניכר כי מדובר באישה בעלת יוזמה שחיפשה מקור הכנסה והתברר לה שעומד להתפנות דוכן, ושהיא תוכל, אם תקבל עזרה, לרכוש את הזכות עליו גם בלי שנפתח באותו מועד שוק חדש. היא מסיימת את מכתבה בהדגשה חוזרת של נזקקותה – "ולי אין שום אפשרות לשלם את הסכום הזה". לא ציפו אז מאישה נשואה ואם לכמה ילדים שתהיה מפרנסת, והיא לא מצטדקת על היעדר ניסיון בעבודה, אלא מבקשת עזרה כדי להיחלץ מהמלכוד שבו מצאה את עצמה. ואכן, מתוך תכתובות מאוחרות יותר מתברר, כי בקשתה של גברת פלוספדר אושרה והיא החלה להפעיל את דוכן מס' 86 ב"שוק מרכז מסחרי". מר חורגין, לעומת זאת, הציג הקשר רחב יותר לבקשתו, אם כי בסופו של דבר הבקשה הייתה דומה. הוא לא פתח את דבריו בנזקקותו אלא באזכור פעולתו למען הכלל, וסיים באותו עניין – "והנני מקווה כי בעתיד אוכל רבות לעשות למען העם הארץ והעיר". את בקשתו לעזרה הוא מעגן במסגרת זו של פעילות למען הכלל. בניגוד לגברת פלוספדר, יעקב חורגין לא נסמך בעבר על מפרנס אחר ולא איבד את משענתו. המשבר הכלכלי ואחריותו למשפחתו ברוסיה הסובייטית הם שהכריחו אותו לנסוע לשנים אחדות לאוסטרליה, וכשחזר מצא עצמו ללא מקור פרנסה. מכתבה של האישה הוא מכתב של אלמנה שהייתה תלויה בעבר בבעלה ואובדן המפרנס הוא שמצדיק את פנייתה לעזרת גורם ציבורי; ואילו מכתבו של האיש הוא פנייה של אדם עמל, שפעולתו בעבר למען הכלל, כמו גם המצב הקשה שאליה נקלע, הם שמצדיקים את בקשתו לעזרה. אמחיש הבדל מגדרי זה בצמד פניות נוסף.

החורגים מהתכנון, על החששות של בעלי הדוכנים משינויים שיערערו את מצבם הפגיע בלאו הכי, על אנשים שנפלו קורבן למלכודות רמייה, ואולי מעל לכול, על הקושי לעמוד בתשלומי המסים והחובות. המכתבים אמנם אישיים, אך הם מעידים על כלל הבעיות, הניגודים והסתירות שהיו חלק אינטגרלי של השוק במימושו היומיומי. נוסף על מתחים מובנים אלה, מכתבי המצוקה שנשלחו לרשויות העיר מאנשים שזכו ברישיון להפעיל מקום בשוק מלמדים כי לעתים חולשתם של בעלי הדוכנים לא אפשרה להם, גם בשלב זה, להיחלץ ממצוקתם הקודמת.

הקשיים היו רבים מספור. כך למשל כתבו שני בעלי דוכנים, שמיקומם בשוק היה גרוע ונסתר. אהרון טבצ'ניקוב וישראל קושניר, מוכרי חמאה וגבינה ב"שוק מרכז מסחרי" כתבו לעיריית תל-אביב בשנה הראשונה לקיומו של השוק:

אנחנו שנינו בעלי המקומות מספר 27 ו-29, שמקומותינו הנ"ל הם הגרועים מכל המקומות שבשוק, כי בה בעת שבעלי המקומות העומדים על החזית מוכרים את סחורותיהם בלא דאגה כי הם הראשונים, והקונים נפגשים עמם ראשונה, טרם הם מגיעים למקומותינו הנמצאים מאחוריהם, [ובינתיים] אנחנו עומדים ואיננו עושים שום מכירה והסחורה נשארת, וסובלים יום ביומו נזקים [...] והתשלומים בעד מקומותינו, שוים לתשלומים של המקומות העומדים על החזית.

לזה פונים אנחנו בבקשתנו לכבוד העירייה להתחשב בזה ולעשות עמנו אחת משתי אלה. או להחליף את מקומותינו על מקומות אחרים שלא נהיה נסתרים, שנהיה ג'כ נראים לעיני כל, או להוריד מתשלומים של מקומותינו אלה שאנחנו עומדים עכשיו.

ייתכן וכתוצאה מפניות מסוג זה שקלה העירייה לערוך מדי פעם הגרלה, כך שהמקומות הטובים והטובים פחות יחליפו ידיים. נראה כי פתרון זה, שלמיטב ידיעתך לא בוצע הלכה למעשה, עורר אף הוא חרדה לא־מבוטלת. הנה כך כתבו שלוש שנים מאוחר יותר, בשנת 1927 שהייתה שנת משבר כלכלי וחברתי עמוק ביותר, שתי אלמנות, אם ובתה, שחששו לאבד את מיקומן בשוק אם תיערך הגרלה מטעם העירייה בין בעלי הדוכנים. הייאוש והחשש ניכרו היטב בדבריהן:

"אני אשה אלמנה", כתבה הגברת בליומה רוהט,

ובתי לאה אדלר חולה ובעלת מום ההולכת על רגל עץ נשארה אלמנה צעירה אומללה מבעלה שנטבע, בירדו להציל איש שהיה טובע בים, זה היה לפני 4 שנים. אנחנו מתפרנסות ממכירת לחם בקושי גדול, חיות אנחנו

בערבי שבתות. ומיום אחד עבודה בשבוע מובן שאי אפשר להתפרנס.

ולכן אני מבקש מאת הנהלת העירייה הנכבדה, לתן לי זכות מקום בשוק מרכז המסחרי למכירת דגים בקביעות, בכדי שאוכל להתפרנס, ואני מתחייב לעזב את השלחן בעת שהעירייה תעביר את השוק או תדרש לשם תקונים לשפור השוק.

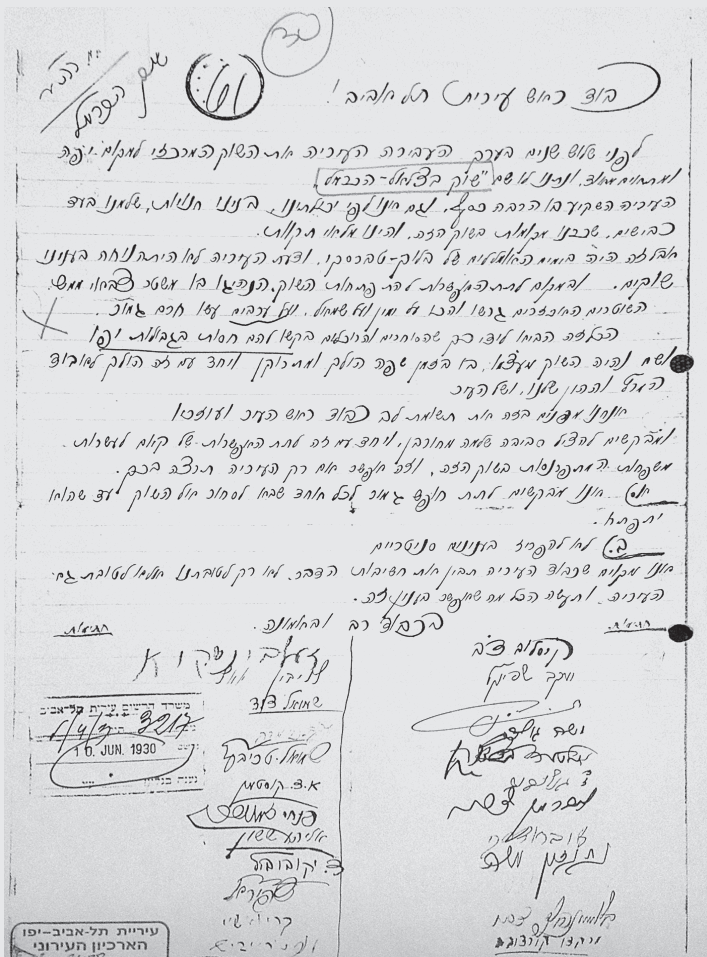
אני בעל משפחה בת 5 נפשות, וכלם תלויים בי ומלבד זה אני צריך גם לעזר להורי הנמצאים ברוסיה. נשען על האמור אני מתכבד לבקש להתחשב עם המצב שלי ולתן לי את הרשיון המבוקש.

מיכלה ליפשיץ הקדישה כמעט את כל מכתבה למצבה האומלל; היא אישה שבעלה נטש אותה, שהפסידה הון רב שהביאו אתם, שבנה נכה, והיא על סף ייאוש. אמנם, כמו שפרה פלוספדר, היא אינה חסרת אונים לחלוטין, שכן מכרים וקרובים מוכנים לסייע לה, אך היא מבקשת להשתחרר ממצב של תלות, בתנאים קשים למדי, כדי להתפרנס מעבודתה בכבוד. המצב האישי של אישה שנותרה ללא מפרנס, במקרה זה כתוצאה מנטישה, הוא המצדיק את פנייתה – וכנראה שלא ראתה צורך בהצדקה נוספת. פנחס הלמן, לעומת זאת, פותח את מכתבו בעברו כעובד מקצועי שהצליח כנראה לפרנס בכבוד את בני ביתו. הוא אמנם נזקק למקור הכנסה יציב, אך אין במכתבו נימה של מסכנות, אלא של אדם עובד שרכש מקצוע והתמחה במקצוע נוסף (דגים חיים) והוא מבקש עזרה כדי להמשיך בעבודתו. תיאור הנוקקות מגיע רק לקראת סוף המכתב יחד עם אחריותו לפרנסת משפחתו הגדולה. כרטיס הביקור שבו הוא פותח את מכתבו הוא עברו כפועל מקצועי ואילו מיכלה ליפשיץ פותחת בהיותה שבורה, רצוצה ונטושה.

רק לאחר שהצליחו הכותבים השונים לשכנע את רשויות העירייה שהעבר מצדיק וההווה מחייב, ולאחר ששילמו סכום ראשוני (בדומה לדרישה לשלם 25 לירות לשולחן בשוק בדרני-בצלאל החדש) רשאים היו הפונים להתחיל ולהפעיל את הדוכן.

בתוך השוק

הדרך לפרנסה סבירה מהדוכן בשוק לא הייתה תמיד חלקה. התמורות הכלכליות והפוליטיות השפיעו על הכנסותיהם של בעלי הדוכנים, שהיו חייבים לשלם מסים גם בתקופות של שפל כלכלי וגם בזמנים שבהם התרחשו בסמיכות מקום התנגשויות אלימות שוודאי הקשו עליהם לקבל סחורה והרחיקו מהם את הקונים. על הקשיים שבהם נתקלו המוכרים אפשר ללמוד ממכתבים שנשלחו לעירייה בדבר ההתנהלות בשוק. פניות אלה מעידות על היבטים

מכתב מאת סוחר י שוק הכרמל לראש עיריית תל-אביב, 10 ביוני 1930

להעבירם לידיים אחרות. פנייה להסכמים לא-רשמיים שכאלה הפילה לעתים את מחפשי הדוכנים במלכודת הונאה. יצחק אופלקה, למשל, בחור צעיר ותמים לדבריו, תינה את הצרות שסבל מגברת בלומה רפופורט, בפנייתו בשנת 1934 אל ראש העיר, ישראל רוקח:

לפני שנה, אחרי שהרגשתי את עצמי לא מסוגל יותר לעבודה פיזית - בנין ושאר עבודות, הודיעה לי מכירתך, היות ולה שלחן קבוע בשוק מ.מס [מרכז מסחרי] מס 89 למכירת גלנטריה, והיא עוברת לרעננה, שאקנה ממנה את הסחורות - ביחד עם הזכות לערך המסחר בשוק. הבטיחה להעביר את הזכות בעירייה תכף על שמי. שלמתי לה 130 מאה ושלושים לא"י טבין ותקילין והיא מכרה לי את הסחורה ואת השלחן וכל הנמצא, המדפים והלכה לרעננה. אני לא חשבתי שאשה זו רמאית היא. צעיר אני - ולא הייתי בין רמאים מימי. לבסוף השתמשה האשה הזו - הגב רפופורט בלומה באימוני - והוציאה בשנה שעברה רשיון על שמה. והבטיחה להעביר את הרשיון אחר כך [...] . ככה פתה אותי - כל הזמן. ואני שנה שעברה, הגב רפופורט זו מוצצת ממני באופן עקיפי

בתכלית העניות והדחקות, חיינו חיים מרים וקשים מאוד. כספנו שהוא כסף זר שאין בו אפילו פרוטה אחת משלנו, שהוא בסך יותר מ 46 ליר"מ [לירות מצריות - המטבע בפלשתינה עד סוף שנת 1927], שקוע בידי הקונים והקונות שלנו, ואם ע"פ ההגרלה יהיה עלינו לעזוב את מקומנו העכשוי, ויעבירונו למקום אחר אז נאבד יחד עם הכסף הזר, הקונים והקונות שלנו לא ילכו לחפש לבקש ולמצא אותנו והכסף ירד לטמיון, ובפרט בימים האלה, ימי משבר גדול.

תוכנית אחרת שהגו המתכננים בעירייה, ולפיה יש להשאיר ב"שוק מרכז מסחרי" (כאמור, לימים שוק הכרמל) רק את מוכרי הירקות והפירות ולהעביר משם את כל השאר ובייחוד את מוכרי הגלנטריה, עוררה אף היא התנגדות רבה. לאה גופברג, שקיבלה הוראה מהעירייה לפנות את מקומה עד 30 ביוני 1926, או לעבור לממכר ירקות ופירות, פנתה במכתב מנומק ומפורט כדלהלן:

אבקשכם מאד לחדור לעומקו של הדבר. תבינו למה יגרום הורדת המקום לי ולמשפחתי. סוחרת אנכי בשוק זה כבר יותר מארבע שנים. להוי ידוע לכם שתנאי המסחר הפעוט בארץ ישראל הם מיוחדים במינם בזה שכסף מזומן בסחורתי לא השקעת, אלא קבלתי את הסחורה תמורת שטרות שפרעונם חל בזמנים שונים, כמו כן נמצא אצלי ספר שבו רשומות חובות לקוחותי המגיעים לסכום עצום, חוץ מזה ישנן אצלי סחורות סוויזיות [עונתיות?] שבתקופה זו אין להם שום ערך ובמקרה של ליקודציה עלי יהיה למכר את הסחורה כמעט חנם אין כסף, אפשרות לפרוע את השטרות לא תהיה לי, מלקוחותי לאסוף את הכסף (החובות) לא אוכל מפני שלא אמשיך למכר ולהתעסק בסחורה זו, ועל כל אלה התחשבו בבקשה בשנותי, אינני צעירה כלל וכלל ולאשה [באה] בשנים קשה מאד להסתגל לדברים חדשים אחרי נסיון רב בסחורה ידועה. מתוך האמור למעלה תוכלו גם אתם להוציא מסקנה שיהיה בפני רק מוצא אחד, והוא לפשט את הרגל, מה שלא נאה לכבודי וגם מה שאינו נותן פרנסה.

אין לדעת אם דבריה המנומקים של הגברת גופברג שכנעו את נמעניה, אולם ידוע כי התוכנית להוציא את דוכני הגלנטריה ואחרים ולהותיר ב"שוק מרכז מסחרי" רק את מוכרי הירקות והפירות, לא התממשה מעולם. והיו שנפלו בפת. לא תוכניתיה של העירייה איימו לפגוע בהם, אלא ההסדרים הלא-פורמליים, עוקפי העירייה, שאליהם הגיעו המחפשים עם בעלי דוכנים שרצו כביכול

לכן אני פונה לכב' לעשות את הכל מה שבאפשרותכם בכדי למצוא איזה שהוא מוצא שאוכל להלאה להוציא את קיום ילדי ובעלי החולה ושתותרו לי על החוב הקודם למען אוכל [...] להתחיל לשלם בדיוקות השכר החדשי. אני מלאת תקוה שתפנו בחיוב לבקשתי.

מכתבו של הבעל, בן ציון הרשקוביץ, חושף תמונה מקיפה יותר של מצב המשפחה. במשך שנים רבות הם חיו בעמל ובעוני והתפרנסו במשורה מדוכן הדגים, אך בשנת המאורעות "נשארנו לגמרי בלי פרנסה". הוא פנה בעבר לעירייה, כך כתב, בבקשת עבודה לבנו ש"הולך בטל". "אחרי כל כך הרבה עמל וסבל והתמסרות של משפחתי" כתב,

במשך כ' הרבה שנים, לבנינה של ארצנו ועירנו זו זכאים גם אנו לאיזו עבודה שהיא בעיריה שתציל אותנו מחרפת רעב. לדאבוני הגדול לא נענינו ולא נתנה לנו האפשרות היחידה להתפרנס ולצאת בכבוד מחובתנו [חובנו] לעיריה.

רק לאחר הצגת העבר חזר, בדומה לאשתו, לתיאור המצוקה המיידית

וכבר גם זקנתי וחליתי במחלת לב קשה ואין לי אפילו האפשרות לעזור לאשתי במסחר הדגים בשוק, והיא ג'כ חלשה ואין ביכלתה לספק את פרנסת משפחתי בת 6 הנפשות.

בסיום תיאור קשיי המשפחה, ביקש גם בן ציון הרשקוביץ את חידוש הרשיון בלי שיתבעו אותם למשפט על אי-תשלום חובות, כיוון שממילא לא יהיה בידם הכסף לשלם את הקנס שבית-המשפט יטיל עליהם. תכתובת נוספת עם רשויות העירייה מעידה, כי נעשה עם משפחת הרשקוביץ הסדר לפרישת תשלומים, אם כי קשה לדעת עד כמה הם הצליחו לעמוד בתשלום הדחויים.

ובסיום

המכתבים של מבקשי הדוכנים ושל בעלי הדוכנים מחיים לנגד עינינו את השווקים של דרום תל-אביב: לא קשה לדמיין את הצפיפות במעברים הצרים ואת הרעש והלכלוך; לא קשה לראות לפחות את מקצתם של המוכרים, אשכנזים ואשכנזיות ברובם המכריע, שהתמודדו שעות ארוכות ביום, בחום הקיץ של תל-אביב, עם תחרות במוכרים אחרים

[באופן עקבי או באופן עקיף] כספים, למשל: אחרי נסיון אי מוצלח ברעננה, הביאה לי את הסחורה שקנתה לשם, ואני מוכרח הייתי לשלם לה גם בעד הסחורה. היתה באה באמתלאה גבית חובות ועומדת ע'י השלחן ומפריע[ה] לפדיון ואני לקחתי מהכרח גם את גבית החובות שלה [על עצמי] וע'י זה נכנסתי בחובות לקונים שלה, עד כדי סכום של 60 לא"י ובשבילה גביתי את החובות בערך 25 לא"י.

לבסוף, מכתבים שכאלה כתבו גם אנשים שמסיבות שונות, בריאותיות בעיקר אך גם בגלל מצוקות הזמן, לא צברו הכנסה מספקת כדי לשלם את מסייהם וצברו חובות כבדים. ושוב התעוררו הדילמות הקיומיות: אם העירייה לא תקל את חובם, תפרוש את התשלומים או תאפשר להוסיף שותף, יאבדו את זכותם למקום בשוק, והייאוש כבר מבצבץ מכל שורה. שתי האלמנטות, בליומה ובתה לאה, סיימו את פנייתן לעירייה בבקשה:

לותר על המסים ועל התשלומים שלנו בעד ה6 החדשים שעברו שאין לנו כל מקור לכסף, ומקום לקחתו לשלם את המסים מהששה החדשים שעברו בלא פרנסה. וכדי שלא נהיה זקוקות לקצבה, להושיט יד למתנת אדם, מוכרחות ונאלצות אנו לבקש מאתך החסד והצדקה הנ"ל.

דברים דומים כתבו בנפרד האדון והגברת הרשקוביץ, ופנו בכתב באותו יום, 13 באפריל 1937, אל הנהלת עיריית תל-אביב ואל ראש העיר בבקשה שיקלו את חובותיהם. גם במקרה זה ניכרים ההדגשים המגדריים השונים. גברת גולדה הרשקוביץ היא זו שהפעילה דוכן דגים. מפאת קשיי הזמן בשנת 1937 ומחלתו הקשה של בעלה, לא הצליחה לעמוד בתשלומים לעירייה ועמדה בפני איום של סגירת הדוכן:

זה עשרים וארבע שנים שאני נמצאת בארץ וחיה חיי עוני ומחסור. היות ועלי מוטלת החובה לכלכל את ארבעת ילדי הקטנים ואת בעלי החולה במחלת הלב מסבת הרפתקאות שעברו עליו במשך היותו בארץ. זה חמשה עשר שנים שאני מוציאה את לחמי ממסחר דגים וכל הזמן היו באמת שנים קשות עבור משפחתי. ומיטב כוחי הוצאתי לרפוי בעלי השוכב במחלתו הקשה. ובפרט השנה האחרונה שנת המהומות הטביעה את חותמה גם עלי היות ומסחר דגים היה כמעט בלתי אפשרי. והנה כתוצאה מכל זה נשארתי אחרוניית בתשלומי שכר המקום בשוק מ. מסחרי וחובי הצטבר לסכום כה ענקי אשר אין ביכולתי לשלמו.

סוחר תפוזים, יפו, 1923

ספרות מחקר

דבורה ברנשטיין, **נשים בשוליים, מגדר ולאומיות בתל-אביב המנדטורית**, ירושלים: יד יצחק בן-צבי, 2008.

דבורה ברנשטיין, "בשוק העבודה ובחנות, בבית ובחוץ: חיי עבודה של נשים מהגרות בשוק העבודה הפורמלי והבלתי פורמלי", בתוך: פנינה מורג-טלמון ויעל עצמון (עורכות), **נשים מהגרות בישראל**, ירושלים: מוסד ביאליק, 2013, 87-111.

יוסי גולדברג, שולה וידריך ועירית עמית-כהן, **תל-אביב. עיר גלויה**, תל-אביב: הוצאת אחיאסף, 2009.

Amy Singer, Christoph K. Neumann and Selçuk Akşin Somel (eds.), **Untold Histories of the Middle East: Recovering Voices from the Nineteenth and Twentieth Centuries**, London: Routledge, 2010.

Ann Stoler, **Along the Archival Grain, Epistemic Anxieties and Colonial Common Sense**, Princeton: Princeton University Press, 2010.

David Zeitlyn, "Anthropology in and of the Archives: Possible Futures and Contingent Pasts. Archives as Anthropological Surrogates", **Annual Review of Anthropology**, 41 (2012), 461-480.

Natalie Zemon Davis, **Fiction in the Archives, Pardon Tales and Their Tellers in Sixteenth-Century France**, Stanford: Stanford University Press, 1987.

מקורות האיורים:

תמונה בעמוד 61 למעלה: באדיבות המכון לחקר תנועת העבודה ע"ש פנחס לבון

תמונה בעמוד 61 למטה: לשכת העתונות הממשלתית, צילום: דוד אלדן

תמונה בעמוד 67: באדיבות ארכיון עיריית תל אביב

תמונה בעמוד 69: א.ס.א.פ קריאייטיב / National Geographic Creative / Bridgeman Images

באותו שוק ובשווקים אחרים ובמוכרים שסחרו מחוץ לשוק בחנויות או בעגלות. אך נראה לי שאפשר להפיק כמה תובנות נוספות מסיור רב-רשמים זה.

ראשית, טיבו של שוק. בשווקים מעורבים תדיר הרשמים והלא-רשמים. שווקים הם חלק מהחיים העירוניים, בין שהם ממוקמים סמוך למרכז העיר או בשוליה. מכאן שחלים עליהם על-פי-רוב כללי התכנון העירוני, תקנות העיר, פיקוח, מסים לרשות מרכזית זו או אחרת וכיוצא באלה. עם זאת שווקים, בגלל האופי הפתוח שלהם ודרכי אספקת המזון המגוונות של המוכרים השונים, מאפשרים גם פרימה של ההיבטים הפורמליים. דוגמאות לכפילות זו ראינו במכתבים שנדונו לעיל.

שנית, מגבלותיהם החברתיות של מוסדות היישוב היהודי. על אף פעילותה הענפה והמרשימה של עיריית תל-אביב, הרי שסמכויותיה לפתרון בעיות חברתיות היו מוגבלות ביותר, ומשאביה הכספיים היו אף הם מצומצמים מאוד. השלטון הקולוניאלי לא פיתח כמעט שירותי רווחה, והעירייה הייתה מסוגלת להשלים את החסר, במרכז העירוני היהודי הגדול, רק במעט. ההתכתבות מעידות, כי הענקת דוכן בשוק מתוכנן, גם אם תמורת תשלום ראשוני לא קטן כלל וכלל ולאחר מכן תשלומים חודשיים, הייתה אחד האופנים שבו העירייה תמכה בתושבים נזקקים. מהתכתובות אף עולה, שהעירייה נענתה בחלק ניכר מהמקרים לבקשותיהם של הנזקקים להקלות ולפרישת חובות, מן הסתם מתוך ידיעה כי בלי גמישות זו אותם אנשים ייפלו למעמסה על הציבור.

שלישית, טיבה של עבודה. בדיון על היישוב היהודי מקובל לחשוב על "עבודה" כפעילותם של הפועלים והפועלות, העמלים ביגיע כפיהם, אלה שהיו מן הסתם גם חברי הסתדרות. תכתובות השוק מציגות בפנינו עולם עבודה נוסף: העמל שבניהולו של דוכן בשוק, אספקת סחורה, מקח וממכר עם הספקים והקונים, שעות ארוכות של עמידה או ישיבה בצמוד לדוכן, לעתים בתמורה להכנסה מעטה – ובנוסף על כך, מצוקות אישיות ומשפחתיות שחייבו אף הן עמל נוסף לא מבוטל.

שוקי תל-אביב הם מיקרוקוסמוס של מקום מסחר, עיר בתכנון וחברת מהגרים; מקום מתוכנן "מלמעלה", ועם זאת – בעל דינמיקה וחיוניות משל עצמו. ואולי לא מקרה הוא, ששוק הכרמל, חרף ניסיונות שונים לסגירתו, חוגג השנה 90 שנה להקמתו.

לקריאה נוספת:

מקורות

המכתבים לעירייה והודעותיה, שעליהם נסמך המאמר, שמורים בארכיון העיר תל-אביב, חטיבה 3, תיקים 101א, ב, ג, תיק 122ג; חטיבה 4, תיק 2484א, ב, ג, 2485, 2488.